

КОЙ Е ПОГРЕБАН В ГРОБ № 16 ОТ НЕКРОПОЛА НА ЦЪРКВАТА "СВ. АРХАНГЕЛИ МИХАИЛ И ГАВРАИЛ" В АРБАНАСИ?

Хитко Вачев, Милена Станчева

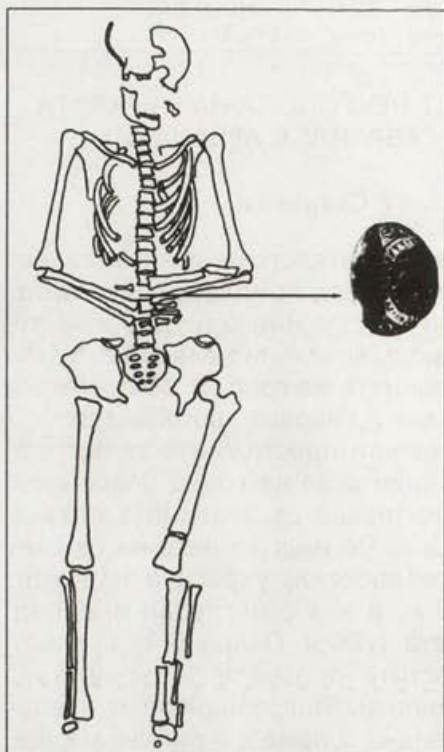
Едно от археологическите предизвикателства е разпознаването на конкретната историческа личност зад комплексите от артефакти. Подобно извеждане от анонимност е много трудно и често условно. Понякога обаче този рядък шанс все пак е налице. Такава възможност предоставят проучванията на гроб № 16 от некропола на храма "Св. Архангели Михаил и Гавраил" в Арбанаси.¹

Гробът е разположен на едно от най-престижните за погребване места – в близост до югоизточния ъгъл на храма. Маркиран е на повърхността с вертикално изправен от западната страна камък с размери 0,55 x 0,30 x 0,25 м. По надгробieto не се констатира следите от допълнителна обработка, украса и надписи. Гробната яма има дълбочина 1,20 м. В нея е погребан индивид от женски пол с дължина на скелета 1,56 м. Положен е по гръб; черепът е поставен върху тила; костите на ръцете са върху таза; тези на долните крайници – изпънати. Погребването е извършено в дървен ковчег с трапецовидна форма с приблизителни размери: дължина 1,95 м; западна страница – 0,67 м; източна страница – 0,41 м. Параметрите на гробното съоръжение се установяват въз основа разположението на откритите ковани железни гвоздеи, използвани при сглобяването му.

Върху черепа са установени останки от златовезан текстил с кръстообразна форма, апликиран към малка шапка от червена кожа.² От двете ѝ страни се спускат сплитки от сърма, завършващи с бисери. Части от златовезан текстил са установени и в горната част на гръдния кош.

Върху лявата ръка на погребаната се откри сребърен пръстен (**Обр. 1**). Той представлява постепенно разширяваща се халка с полукръгло сечение, която преминава в елипсоидна плочка. Външният диаметър на халката е 21,5 мм, а вътрешният – 17,5 мм. Плочката е с дължина 16 мм, ширина 12 мм и височина 2,5 мм. Теглото на пръстена е 7,17 г. Периферията на плочката представлява бордюро от насечки. По лицевата част на халката релефно е представена украса от начупени линии и волути. Върху щита на плочката, също релефно, е оформено стилизирано изображение на двуглав орел. Фонът около него и вдълбаванията по халката са запълнени с тъмносин емайл (**Обр. 2**).

Влагането на непрозрачен емайл (светлосин и тъмносин) е характерно за произведенията на златарските ателиета в Чипровци

Обр. 1.

Обр. 2.

от XVI–XVII в.³ За редица накити, открити при археологическите проучвания на некрополите към църквите "Рождество Христово" и "Св. Архангели Михаил и Гавраил" е установено, че са продукт на чипровските златари.⁴ Това дава основание да предполагаме, че и въпросният пръстен може да е тяхно произведение. Възможно е обаче да е работен и в някой от другите художествени центрове на Балканите, запазили и развили през XV–XVII в. великолепните

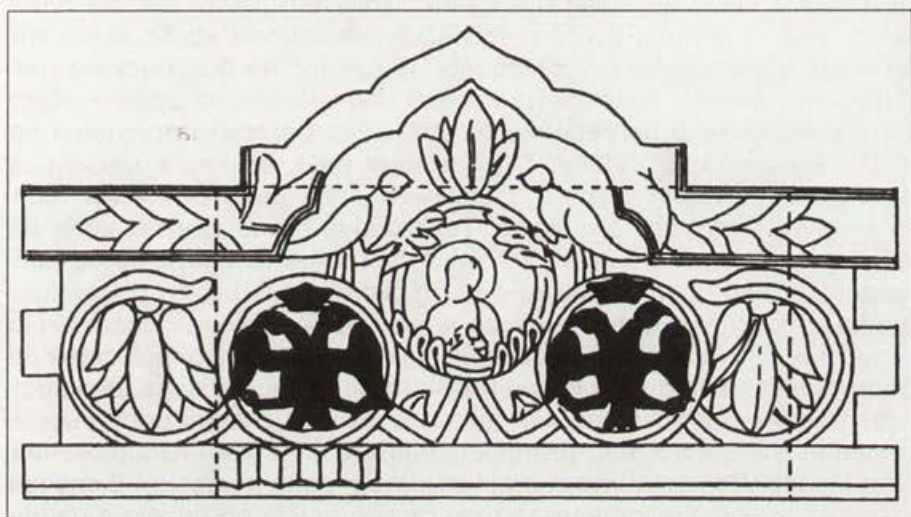
традиции на византийското приложно изкуство в изработката на емалови произведения – Солун, Цариград, Дубровник.

В случая вниманието ни е привлечено от изображението на двуглавия орел върху пръстена. Темата за появата и семантиката му е широко дискутирана и разработвана в научноизследователската литература и за това не считаме, че тук трябва да преповтаряме известни неща. Въпросът, който ни занимава е друг и той касае причините, поради които въпросното изображение се появява върху личния накит на жителка на Арбанаси.

Известно е, че двуглавият орел се счита за емблема на Атон⁵, но тя едва ли е независима от герба на Вселенската цариградска патриаршия, наследила герба на византийските императори. В герба на Патриаршията двете глави на птицата – едната, гледаща на Изток, другата на Запад, вече не символизира световната империя, а културните и религиозни идеи на ортодоксалната общност.⁶ Тези идеи, символизиращи общността в яденето на хляба и молитвите, са оповестени от апостолите (Актове на апостолите 2 : 42).

Изображения на въпросния герб се срещат на различни места в арбанашките църкви "Рождество Христово", "Св. Атанасий", "Св. Никола", "Св. Георги". Той е резбован върху планшетите на един хорос

от 1649/1650 г., принадлежал на митрополитския храм "Рождество Христово" (Обр. 3). В олтарна на същата църква до 30-те години на XX в. се е съхранявал "един владишки стол, много красиво обшит със здрава кожа, на която е изобразен с дермато пластика двуглав орел, църковен герб на фанариотите"⁸. В ниша, разположена на северната стена на олтарна в църквата "Св. Атанасий", през 1667 г. е изписан двуглав орел⁹ (Обр. 4). По това време търновският първосвещенически престол се заема от митрополита Герасим II Какавелас, който по-късно става и цариградски патриарх.¹⁰ Отбелязваме този факт, защото за зографията в храма е изказано мнение, че е дело на атонски майстори, лично поканени от споменатия търновски архиерей.¹¹ С двуглави орли на върха завършват и бронзовите полилеи от храмове "Св. Георги" и "Св. Никола".¹²

Обр. 3.

Обр. 4.

Споменатите дотук изображения, независимо от различията по отношение на материала, от който са изпълнени, имат идентична иконографска характеристика. Насочените встрани глави са със затворени клюнове. Крилата са отделени от тялото, но със своята най-разгъната част са отправени надолу, краката са почти хоризонтално разтворени. В оста между главите е оформена трапецовидна корона със зъбчат тривърх силует. Иконографската характеристика на споменатите изображения,

отсъствието на регалии, които орелът държи с краката си недвусмислено показват, че в случая става дума за герба на Вселенската патриаршията. Значителният им брой е съвсем закономерно явление предвид факта, че арбанашкият църковен ансамбъл е пряко свързан с управителното тяло на Търновската митрополия.¹³ Поставянето на герба на различни места е знак за принадлежност и подчинение на Търновската епархия към Вселенската цариградска патриаршия.

Естественият въпрос, който възниква е: може ли изображението върху пръстена да бъде разглеждано като герб на Църквата? Наличните факти не са в подкрепа на едно такова тълкувание. На първо място отбелязваме, че погребеният индивид е от женски пол, а това като че ли изключва възможността върху личния му накит да стои църковен герб. Иконографската характеристика на изображението също не подкрепя едно такова виждане. Липсва един много важен детайл, който е засвидетелстван при изображенията, за които категорично е установено, че са герб на Вселенската патриаршия – няма я тривърхата корона над главите на орлите. Като дата извършеното погребение се отнася към втората половина на XVII – началото на XVIII в. Отбелязваме това, защото в накити са засвидетелствувани редица изображения на двуглави орли, които имат декоративен характер. Това обаче става едва в края на XVIII – началото на XIX в., когато в приложните изкуства се наблюдава т. нар. фолклоризация на църковните символи.¹⁴ Обобщавайки гореизложеното можем да кажем, че са налице достатъчно сериозни аргументи против това, изображението върху пръстена да бъде тълкувано като църковен герб. Игнорирайки тази възможност, отбелязваме, че през разглежданата епоха двуглавия орел същевременно е и едно от най-разпространените символни изображения, формирало хералдичните знаци на много страни и народи. В случая интерес за нас представляват тези от тях, които по някакъв начин са свързани с живота в Арбанаси.

Двуглавият орел участва както в емблемите на румънските княжества, така и в тези на отделни владетелски фамилии на Кантакузините.¹⁵ В Арбанаси през XVII в. до последната трета на XVIII в. живеят представители на въпросната фамилия.¹⁶ Недостигналото до наши дни тяхно жилище е било разположено в близост до храма "Св. Архангели Михаил и Гавраил".¹⁷ Според изследванията иконостасите в църквите "Рождество Христово" и "Св. Никола" са изработени от влашки майстори, като дарение от фамилията. За това се съди по резбования двуглав орел в центъра на орнаменталните им фризове, който се тълкува като герб на фамилията на Кантакузините¹⁸ (**Обр. 5**). Обичаят да се поставя герба на дарителя в центъра на орнаменталните иконостасни фризове съществува на о. Крит още през XV в., а впоследствие е възприет във Влашко и Молдова.¹⁹

Обр. 5.

Всичко това ни дава основание да предполагаме, че изображението върху пръстена може да бъде тълкувано като герб на Кантакузините. В такъв случай може да допуснем, че погребаната в гроб № 16 от некропола при църквата "Св. Архангели Михаил и Гавраил" е представител на въпросната фамилия или е свързана с нея. В подкрепа на това виждане се явява и фактът, че върху капака на саркофага на принцеса от рода на Кантакузините, починала през 1711 г., е скулптиран двуглав орел.²⁰

Предложеното от нас виждане не изключва възможността погребаният индивид в гроб № 16 от некропола при храма "Св. Архангели Михаил и Гавраил" да е свързан с някоя друга фамилия, живееща в Арбанаси. Отбелязваме това не защото искаме да се застраховаме, а защото археологическите проучвания в Арбанаси не са завършени. Надяваме се, че данните от предстоящите комплексни изследвания ще внесат по-голяма яснота по коментирания въпрос.

БЕЛЕЖКИ:

¹ В периода 1993–1995, 2000 г. проучванията на некропола са ръководени от н. с. д-р Хитко Вачев (РИМ-В. Търново). Отчетите на разкопките са публикувани в АОР от 1994–1996, 2001 г. Под печат е монографичното издание на тези проучвания.

² Консервацията на текстилните материали и наблюденията върху тях са дело на Юлия Генчева, реставратор в ЛКР при ИМ-В. Търново.

³ **Сотиров, Ив.** Чипровската златарска школа. С., 1984, с. 22.

⁴ **Вачев, Х.** Некрополите при църквите "Рождество Христово" и "Св. Архангели Михаил и Гавраил" в Арбанаси. Монографично издание (под печат).

⁵ **Тодоровић, Д.** Налази из старе солунске ливнице, Хиландарски сборник, Београд, 1991, 8, с. 106, 107.

⁶ **Вачев, Х.** Изображения на двуглав орел върху паметници от късносредновековната епоха. – В: Сборник на съюза на учените в България. Великотърновски клон. В. Търново, 1997, 102–109.

⁷ **Гергова, Ив.** Хоросът в църквата "Рождество Христово" в Арбанаси. – Проблеми на изкуството, 4, 1996, 14–20.

⁸ **Папазов, Д.** Село Арбанаси. Лични спомени и събрани данни. – Сб. на БАН, клон ИФ и ФО, 17 (XXXI), 1937, с. 42.

⁹ **Снегаров, Ив.** Исторически вести за Търновската митрополия. – ГСУ, Богословски факултет, 1942–1943, XX, кн. 5, с. 112.

- ¹⁰ **Стефанов, П.** Герасим II Какавелас – търновски митрополит и цариградски патриарх. – В: 300 години Чипровско въстание. С., 1988, 152–160.
- ¹¹ **Геров, Г.** Връзки на атонското изкуство с българската монументална живопис от XVI–XVII век. (Автореферат на дисертация). С., 1987.
- ¹² **Костов, Д.** Арбанаси. С., 1959, с. 92, 98.
- ¹³ **Вачев, Х.** Арбанашкият църковен ансамбъл. Монографично издание (под печат).
- ¹⁴ **Ангелов, В.** Семантичните метаморфози на двуглавия орел (От царска инсигния към фолклорен символ). – БФ, 4, 1991, 23–36.
- ¹⁵ **Gernovodeano, D.** Stinta si Arta heraldika in Romania. В., 1977, табл. XXII, обр. 3.
- ¹⁶ **Костов, Д.** Цит. съч., с. 25.
- ¹⁷ **Протич, А.** Арбанашката къща. – ГНМ, 1921, с. 32.
- ¹⁸ **Бабикова-Марди, В.** Арбанашките църкви. С., 1978, с. 13; **Гергова, Ив.** Ранният български иконостас XVI–XVIII век. С., 1993, с. 24.
- ¹⁹ **Гергова, Ив.** Пак там, с. 24.
- ²⁰ **Ангелов, В.** Цит. съч., с. 29.

WHO WAS BURIED IN GRAVE N 16 FROM THE CEMETERY OF THE
CHURCH OF STS. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL
IN ARBANASSI?

HITKO VACHEV, MILENA STANCHEVA

(Summary)

The investigations of grave N 16 from the cemetery of the church of "Sts. Archangels Michael and Gabriel" in Arbanassi provided the rare opportunity to find the historical personage behind the complex of artifacts. Remnants of cross-shaped textile with golden threads were found on the scull of the buried woman. It was appliquéd to a small red leather hat. A silver ring was found on the bones of the left hand. A stylized depiction of a two-headed eagle was presented in relief on the plate of the ring. The background around it and the concave traces on the loop of the ring were filled with dark blue enamel.

In the period of question, the two-headed eagle was one of the most wide-spread symbols in the coat of arms of a number of peoples and countries. This image was presented both, in the coats of arms of the Romanian principalities and the ruling families of the Kantakuzins. Representatives of this family lived in Arbanassi during the 17th and until the last third of the 18th century. We can assume that the woman buried in grave N 16 was a representative of the Family of the Kantakuzins or was related to it.